

TEFSİRDE NÜZÛL ORTAMININ ÖNEMİNİN AYNI YA DA BENZER AYETLERLE İLGİLİ RİVAYETLER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF SIGNIFICANCE OF THE REVELATION CONTEXT ACCORDING TO NARRATIONS REGARDING TO SAME OR SIMILAR QUR'ANIC VERSES

Hasan YÜCEL*

Öz

Kur'ân âyetleri onların ilk muhatapları olan kişiler tarafından mutlaka anlaşılmıştır. Bu kişiler Hz. Peygamber'e inanmayı tercih edenler olduklarında *mümin* olarak nitelendirilmekte iken O'na inanmamayı tercih ederek karşısında duranlar olduklarında ise *kâfir* olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak netice itibarıyla her iki grup da âyetlerin ilk muhataplarıdır. Zira âyete muhatap olan müminler de önceleri müşrik ya da Hristiyan ya da Yahudi vs iken âyetleri dinlemekteydiler. Ancak kısa ya da uzun bir düşünme süreci neticesinde âyetlerdeki söyleme inanmayı tercih ederek mümin olmuşlardır. İşte bu kişilerin âyetleri nasıl anladıkları meselesi tefsirde büyük önem taşımaktadır. Tefsir literatüründe de bu nokta nüzûl ortamı, esbâb-ı nüzûl gibi başlıklar altında incelenmektedir. Bu makalede de, her âyete özel nüzûl ortamının önemi, örnek âyetler çerçevesinde aynı ya da benzer âyetlere dair sahabe ya da sonraki nesillerden aktarılan rivâyetlerin analiz edilmesi ile değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Âyet, Muhatap, Rivayet, Nüzûl Ortamı.

Abstract

The verses are understood by people who were the first interlocutors for verses. Those who prefer to believe in the Prophet are considered to be believers, while those who choose to not believe in Him are considered to be disbelievers. However both groups are the first interlocutors of the verses. Because the believers who were addressed to the verses were also polytheists or christians or jews, while they were listening the verses before they believed. However, as a result of a short or long thinking process, they preferred to believe in the verse and became believers. The question of how these people understand the verses is of great importance in tafsir. In the tafsir literature, this point is examined under the headings such as revelation context, esbâb al-nuzûl etc. So, in this article, the significance of the special revelation context of each verse is tried to be evaluated within the scope of the data reached by analyzing of the riwayat about the same or similar verses.

Keywords: Verse, Interlocutor, Narration, Revelation Context.

GİRİŞ

Kur'ân âyetlerinin tefsirinde âyetin hangi ortamda, hangi şartlarda indiği, muhataplarının kimler olduğu büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra âyet bir olay veya Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soru üzerine indiyse bu durumun ne olduğu, yani sebep-i nüzûl-i âyetin varlığı ve beyanı, kısacası nüzûl ortamı da âyetin maksadının doğru anlaşılması için dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur. Zira sebep-i nüzûl bilgileri, Kur'ânın tarihi ve toplumsal zeminini, sonraki nesillere aksettiren verilerdir (Albayrak, 2009, 159). Âyetlerin iniş sebeplerini ortaya koyma adına bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Erken dönem literatürde bu çalışmalar genel olarak 'Esbâbu'n-Nuzûl' başlığını taşımaktaydı. Vâhidî'nin *Esbâbu'n-Nuzûl* adlı eseri, Suyûtî'nin *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl* adlı eseri buna örnek olarak zikredilebilir. Günümüzde bu çalışmaların yerini, İzzet Derveze'nin *Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* adı ile türkçeye çevrilen *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eseri gibi, sureleri nüzûl sırasına göre tefsir eden çalışmalar almaya başlamıştır.

Tefsir müellefatında, müfessirlerin âyetlerin izahında kullandıkları rivâyetler arasında nüzûl ortamını resmeden rivâyetlerin yer aldığı, eserleri incelemeye başlayan her araştırmacı tarafından kolaylıkla gözlemlenebilir. Şu ana kadar yaptığımız okumalarda müfessirlerin, farklı âyetlerin izahında farklı rivâyetler kullandıklarını, dolayısıyla farklı nüzûl ortamları resmettiklerini ve bunun doğal bir durum olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz (İbn Kesir, 2009, 371, 375). Zira âyetler farklı zaman ve bağlamlarda inen birbirinden farklı âyetlerdir. Ancak müfessirler aynı âyeti aynı rivâyetlerle ya da birbirine benzer rivâyetlerle yahut farklı rivâyetlerle izah etmiş olabilirler. Şâyet aynı rivâyetler kullanılmışsa o halde nüzûl ortamı, âyetin iniş zamanı ve mekanı ve âyetin ilk muhataplarının onu nasıl anladıkları âyetin tefsirinde önem arz etmeyecektir. Fakat benzer içerikli bile olsalar farklı sened ve metne sahip rivâyetler kullanılmışsa bu durum

* Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir, yucelh@ankara.edu.tr

nüzül ortamının, aynı bile olsalar her âyet için ayrı ayrı dikkate alındığını gösterecektir. Bu nedenle biz çalışmamızda birbirinin aynı olan ya da birbirine çok benzeyen âyetlerin müfessirler tarafından ne tür rivâyetlerle izah edildiğini inceleyerek nüzül ortamının önemini destekleyici verilere ulaşabileceğimizi düşünmekteyiz.

Bu düşünceden hareketle araştırmada Kur'ân'da tekrar eden âyetlere dair Mukâtil b. Süleymân ve Taberî'nin tefsirlerinde yer alan rivâyetler ışığında, âyetlerin tefsirinde, âyetlerin indiği zamandaki şartların ve ortamın ne denli önemli olduğu tartışılacaktır. Çalışmada Kur'ân'da tekrar eden âyetlerin bir listesi oluşturularak içlerinden hakkında en çok rivâyet zikredilenler seçilecek ve ardından seçilen bu âyetlerin önce Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde, sonra da Taberî'nin tefsirinde yer alan rivâyetleri sunulacaktır. Daha sonra bu rivâyetlerin birbirlerine benzerlikleri ya da birbirlerinden farklılıkları tespit edilerek âyetlerin anlaşılmasında nüzül döneminin şartlarının esas alınıp alınmadığı araştırılacak, böylece tefsirde nüzül dönemi şartlarının önemi değerlendirilecektir.

Araştırmada Mukâtil b. Süleymân ve Taberî'nin tefsirlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Zira Mukâtil b. Süleymân'ın tefsiri günümüze ulaşan en eski tam tefsirdir. Taberî ise kendisine kadar ulaşan bütün rivâyetleri aktarmıştır. Ancak Taberî Mukâtil b. Süleymân'dan hiçbir rivâyet aktarmamıştır. Dolayısıyla bu iki tefsir kullanılarak âyetlerle ilgili tefsir mirasımızda yer alan neredeyse bütün rivâyetlere ulaşılabilir.

1. Kur'ân'daki Mutâbık ve Kısmen Mutâbık Âyetlerin Tespiti

Kur'ân-ı Kerîm'de birbiriyle aynı olan veya birbirine çok benzeyen birçok âyet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Kur'ân ilimleri ya da tefsir usûlü eserlerinde tekrâr-ı nüzül bahsinde incelenmektedir. Bu âyetlerden birbiriyle tamamen aynı olanlara الآيات المتطابقة; birkaç kelime farkı olmakla beraber birbirine çok benzeyenlere de الآيات شبه المتطابقة denilebilir. Çalışmamızın bu aşamasında tek tek tespit etmeye çalıştığımız bu âyetleri aşağıdaki iki tablo ile sunmak istiyoruz.

Tablo 1: Kur'ân'daki Mutâbık Âyetler
Kur'ân'daki Mutâbık Âyetler

Kur'ân'daki Mutâbık Âyetler			
1.	2/Bakara 1	الم	.1
2.	3/Âl-i İmrân 1		.2
3.	29/Ankebût 1		.3
4.	30/Rûm 1		.4
5.	31/Lokmân 1		.5
6.	32/Secde 1		.6
7.	2/Bakara 5	أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	.7
8.	31/Lokmân 5		.8
9.	2/Bakara 47	يٰۤاِسْرٰٓءِٕلِ اٰذْكُرُوْا نِعْمَتِي الَّتِي اٰتٰٓتُكُمْ عَلٰٓيْكُمْ وَاَنۡتِ فَاكِهَةٌ عَلٰٓي الْعٰلَمِيْنَ	.9
10.	2/Bakara 122		.10
11.	2/Bakara 134	بَلٰٓءٌ اَمۡرٌۭ قَدۡ حَلَّتۡ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَلَكُمۡ مَّا كَسَبْتُمۡ وَلَا تُسْـَٔلُوْنَ عَمَّا كَانُوْا يَعۡمَلُوْنَ	.11
12.	2/Bakara 141		.12
13.	2/Bakara 162	خَالِدِيْنَ فِيْهَا لَا يَخَفُفۡ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُوْنَ	.13
14.	3/Âl-i İmrân 88		.14
15.	3/Âl-i İmrân 89	اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا مِنۢ بَعۡدِ ذٰلِكَ وَاٰمَنُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ	.15
16.	24/Nûr 5		.16
17.	3/Âl-i İmrân 182	ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتۡ اَيْدِيْكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيۡسَ بِظَالِمٍ لِّلۡعٰبِدِيْنَ	.17
18.	8/Enfâl 51		.18
19.	5/Mâide 10	وَمَا تَأْتِيهِمۡ مِّنۡ اٰيَةٍ مِّنۡ اٰيٰتِ رَّبِّهِمْ اِلَّا كَانُوْا عَنْهَا مُعۡرِضِيْنَ	.19
20.	5/Mâide 86		.20
21.	6/En'âm 4	وَمَا تَأْتِيهِمۡ مِّنۡ اٰيَةٍ مِّنۡ اٰيٰتِ رَّبِّهِمْ اِلَّا كَانُوْا عَنْهَا مُعۡرِضِيْنَ	.21
22.	36/Yâ Sîn 46		.22
23.	6/En'âm 10	وَلَقَدۡ اَسۡتَفۡهِيۡرۡءُ يۡرۡسِلۡ مِّنۡ قَبۡلِكَ فِخَاۡقٍ بِالَّذِيْنَ سَخِرُوْا مِنْهُمۡ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسۡتَفۡهِيۡرُوْنَ	.23
24.	21/Enbiyâ 41		.24
25.	6/En'âm 15	قُلۡ اِنَّۤ اِخۡوَابَ اِنۡ عَصَيْتَ رَبِّيۡ عَذَابٌ عَظِيْمٌ	.25
26.	39/Zümer 13		.26
27.	7/A'râf 183	وَأُنۡلِيۡ لَهُمۡ اِنَّ كَيۡدِيۡ مَبِيۡتٌ	.27
28.	68/Kalem 45		.28
29.	9/Tevbe 33	هُوَ الَّذِيۡ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالۡحَقِّ بِالۡحَقِّ بِالۡحَقِّ لِيُظۡهَرُ عَلٰٓي الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَلَوْ كَرِهَ الْمُشۡرِكُوْنَ	.29
30.	61/Saff 9		.30
31.	9/Tevbe 73	بَايۡتِهَا الَّذِيۡ جَاهِدِ الْكُفۡرَ وَالۡمُنَافِقِيْنَ وَاغۡلُظۡ عَلَيْهِمۡ وَمَا وَاوَاهُمۡ جَهَنَّمُ وَاِنَّهَا لَمَصِيۡرٌ	.31
32.	66/Tahrîm 9		.32
33.	10/Yûnus 48	وَيَقُوْلُوْنَ مَنۡ هٰذَا الَّذِيۡ وُعِدَ اِنۡ كُنۡتُمۡ صٰدِقِيْنَ	.33
34.	21/Enbiya 38		.34
35.	27/Neml 71		.35
36.	34/Sebe' 29		.36

37.	36/Yâ Sîn 48		.37
38.	67/Mülk 25		.38
39.	11/Hûd 96	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ	.39
40.	40/Gâfir 23		.40
41.	11/Hûd 110	وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ فَآخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَعَصَىٰ بَنِيئَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكِّ مَنَّةٍ مُّرِيبٍ	.41
42.	41/Fussilet 45		.42
43.	14/İbrahim 20	وَمَا ذَلِك عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ	.43
44.	35/Fâtır 17		.44
45.	15/Hicr 5	مَا تَشْبِهُ مِن أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ	.45
46.	23/Mü'minûn 43		.46
47.	15/Hicr 30	فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ	.47
48.	38/Sâd 73		.48
49.	15/Hicr 34	قَالَ فَأَخْرِجْ مِنْهَا فَإِنَّا رَجِيمٌ	.49
50.	38/Sâd 77		.50
51.	15/Hicr 36	قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ	.51
52.	38/Sâd 79		.52
53.	15/Hicr 37	قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ	.53
54.	38/Sâd 80		.54
55.	15/Hicr 38	إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ	.55
56.	38/Sâd 81		.56
57.	15/Hicr 40	إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ	.57
58.	38/Sâd 83		.58
59.	15/Hicr 45	إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ	.59
60.	51/Zâriyât 15		.60
61.	15/Hicr 57	قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ	.61
62.	51/Zâriyât 31		.62
63.	15/Hicr 58	قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ	.63
64.	51/Zâriyât 32		.64
65.	16/Nahl 42	الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ	.65
66.	29/Ankebût 59		.66
67.	16/Nahl 55	لِيُكْفَرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّقُوا فَسَوْفَ نَعْلَمُونَ	.67
68.	30/Rûm 34		.68
69.	17/İsrâ' 48	أَنْظِرْ كَيْفَ صَبَرْتُمْ لَئِكَ الْأَنْعَامَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَنْطِيعُونَ سَبِيلًا	.69
70.	25/Furkân 9		.70
71.	18/Kehf 89	ثُمَّ اتَّبَعَ سَبِيلًا	.71
72.	18/Kehf 92		.72
73.	20/Tâ Hâ 24	أَذْهَبَ إِلَىٰ يَوْمِئِذٍ إِنَّهُ نَطْفَىٰ	.73
74.	79/Nâziât 17		.74
75.	26/Şuarâ' 2	بَلِّغْ آيَاتِ الْكِتَابِ الْمُبِينِ	.75
76.	28/Kasas 2		.76
77.	26/Şuarâ' 66	ثُمَّ أَعْرَفْنَا الْأَخْرِينَ	.77
78.	37/Sâffât 82		.78
79.	26/Şuarâ' 171	إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ	.79
80.	37/Sâffât 135		.80
81.	26/Şuarâ' 172	ثُمَّ دَرَرْنَا الْأَخْرِينَ	.81
82.	37/Sâffât 136		.82
83.	26/Şuarâ' 173	وَأَنْظَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا قَسِيمًا مَطَرِ الْمُنذَرِينَ	.83
84.	27/Neml 58		.84
85.	26/Şuarâ' 204	أَفِعْبَادِنَا يَسْتَفْعِلُونَ	.85
86.	37/Sâffât 176		.86
87.	27/Neml 3	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الضَّلَالَةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ	.87
88.	31/Lokmân 4		.88
89.	27/Neml 81	وَمَا أَنْتَ بِمَهْدِي الْعَمِيِّ عَنِ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُشِيعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ	.89
90.	30/Rûm 53		.90
91.	37/Sâffât 17	أَوْ آيَاتِنَا الْأُولَىٰ	.91
92.	56/Vâkiâ 48		.92
93.	37/Sâffât 27	وَأَقْبَلْ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ	.93
94.	52/Tûr 25		.94
95.	37/Sâffât 43	فِي جَنَّاتٍ النَّعِيمِ	.95
96.	56/Vâkiâ 12		.96
97.	37/Sâffât 80	إِنَّا كَذَلِكَ نُجِزِي الْمُخْسِبِينَ	.97
98.	77/Mürselât 44		.98

99.	37/Sâffât 154	مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ	.99
100.	68/Kalem 36		.100
101.	38/Sâd 87	إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ	.101
102.	81/Tekvîr 27		.102
103.	39/Zümer 1	تَنْزِيلَ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ	.103
104.	45/Câsiye 2		.104
105.	46/Ahkâf 2		.105
106.	40/Gâfir 1	حَم	.106
107.	41/Fussilet 1		.107
108.	42/Şûrâ 1		.108
109.	43/Zuhruf 1		.109
110.	44/Duhân 1		.110
111.	45/Câsiye 1		.111
112.	46/Ahkâf 1		.112
113.	43/Zuhruf 2	وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ	.113
114.	44/Duhân 2		.114
115.	43/Zuhruf 83	فَذَرَهُمْ يَلْجُؤُوا وَيَلْعَنُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ	.115
116.	70/Meâric 42		.116
117.	52/Tûr 19	كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كَسَبْتُمْ تَعْمَلُونَ	.117
118.	77/Mürselât 43		.118
119.	52/Tûr 40	أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ يَنْفُرُونَ	.119
120.	68/Kalem 46		.120
121.	52/Tûr 41	أَمْ عِنْدَهُمُ الْعَذَابُ فُهُمْ يُكْفَرُونَ	.121
122.	68/Kalem 47		.122
123.	56/Vâkiâ 67	بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ	.123
124.	68/Kalem 27		.124
125.	56/Vâkiâ 74	فَسْتَبِيعْ بِأَسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ	.125
126.	69/Hâkka 52		.126
127.	56/Vâkiâ 80	تَنْزِيلًا مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ	.127
128.	69/Hâkka 43		.128
129.	59/Haşr 1	سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ	.129
130.	61/Saff 1		.130
131.	68/Kalem 15	إِذَا نُنَادَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ	.131
132.	83/Mutaffifîn 13		.132
133.	69/Hâkka 22	فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ	.133
134.	88/Gâşiye 10		.134

Tablo 2: Kur'an'daki Kısmen Mutâbik Âyetler

Kur'an'daki Kısmen Mutâbik Âyetler			
1.	1/Fâtiha 1	الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ	.1
2.	37/Sâffât 182	وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ	.2
3.	2/Bakara 95	وَلَوْ يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِكَ لَمَا فَتَنَّا بَعْضَهُم بِآيَاتِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ	.3
4.	62/Cuma 7	وَلَوْ يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِكَ لَمَا فَتَنَّا بَعْضَهُم بِآيَاتِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ	.4
5.	2/Bakara 147	الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكْفُرْ مِنَ الْمُنْفِقِينَ	.5
6.	3/Âl-i İmrân 60	الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكْفُرْ مِنَ الْمُنْفِقِينَ	.6
7.	3/Âl-i İmrân 182	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ آيَاتِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ	.7
8.	8/Enfâl 51	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ آيَاتِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ	.8
9.	22/Hacc 62	ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ	.9
10.	7/A'râf 15	قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ	.10
11.	15/Hicr 37	قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ	.11
12.	38/Sâd 80	قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ	.12
13.	7/A'râf 45	الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَنْهَوْنَهَا عَن جَوَابٍ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ	.13
14.	11/Hûd 19	الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَنْهَوْنَهَا عَن جَوَابٍ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ	.14
15.	7/A'râf 78	فَأَخَذْتَهُمُ الرِّجْفَ فَأَضْبَعُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِينَ	.15
16.	29/Ankebût 37	فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذْتَهُمُ الرِّجْفَ فَأَضْبَعُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِينَ	.16
17.	7/A'râf 152	قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُقَلِّبُونَ	.17
18.	43/Zuhruf 14	وَأِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ	.18
19.	7/A'râf 200	وَأِنَّمَا يَنْزِعُكَ مِنَ التُّبَيْطِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	.19
20.	41/Fussilet 36	وَأِنَّمَا يَنْزِعُكَ مِنَ التُّبَيْطِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	.20
21.	11/Hûd 22	لَا حِزْمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْآخِسُونَ	.21
22.	16/Nahl 109	لَا حِزْمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ	.22

23.	12/Yûsuf 2	إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	.23
24.	43/Zuhruf 3	إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	.24
25.	12/Yûsuf 22	وَلَقَدْ بَلَغَ أَشُدَّهُ آتِنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نُخَوِّجُ الْمُخْسِبِينَ	.25
26.	28/Kasas 14	وَلَقَدْ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتِنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نُخَوِّجُ الْمُخْسِبِينَ	.26
27.	15/Hicr 1	الرَّ بَلَّكَ آيَاتِ الْكِتَابِ وَفُرَّانِ مُبِينِ	.27
28.	27/Neml 1	طَسَنَ بَلَّكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابِ مُبِينِ	.28
29.	15/Hicr 11	وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.29
30.	43/Zuhruf 7	وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.30
31.	15/Hicr 12	كَذَلِكَ نَسَلِّكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُخْرَمِينَ	.31
32.	26/Şuarâ' 200	كَذَلِكَ سَلَّكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُخْرَمِينَ	.32
33.	15/Hicr 35	وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ	.33
34.	38/Sâd 78	وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ	.34
35.	15/Hicr 82	وَكَانُوا يُنَجِّحُونَ مِنَ الْجَبَالِ يَبُوتًا أَمِينِ	.35
36.	26/Şuarâ' 149	وَتَنْجَحُونَ مِنَ الْجَبَالِ يَبُوتًا فَارِهِينَ	.36
37.	16/Nahl 34	فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَخَافَىٰ حَيْمًا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.37
38.	39/Zümer 48	وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا وَخَافَىٰ حَيْمًا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.38
39.	45/Câsiye 33	وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَخَافَىٰ حَيْمًا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	.39
40.	16/Nahl 43	وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْتَأْذِنُوا أَهْلَ الْقَرْيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	.40
41.	21/Enbiyâ 7	وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْتَأْذِنُوا أَهْلَ الْقَرْيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	.41
42.	20/Tâ Hâ 9	وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ	.42
43.	79/Nâziât 15	هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ	.43
44.	21/Enbiyâ 16	وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَعِينِينَ	.44
45.	44/Duhân 38	وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَعِينِينَ	.45
46.	21/Enbiyâ 70	وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَخْسَرِينَ	.46
47.	37/Sâffât 98	فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَخْسَرِينَ	.47
48.	21/Enbiyâ 92	إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ	.48
49.	23/Mü'minûn 52	وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ	.49
50.	22/Hacc 10	ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ بِنْدِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ	.50
51.	Lokmân 30	ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيمُ الْكَبِيرُ	.51
52.	22/Hacc 64	لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهٗ الْعَلِيمُ الْحَمِيدُ	.52
53.	Lokmân 62	لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَمِيدُ	.53
54.	23/Mü'minûn 9	وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلٰوٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ	.54
55.	Me'aric 34	وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ	.55
56.	23/Mü'minûn 79	وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ	.56
57.	67/Mülk 24	فُلٌ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ	.57
58.	23/Mü'minûn 82	فَأَنزَلْنَا إِذَا بَدَأْنَا مِثْقًا تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَا لَمُبْعُوثُونَ	.58
59.	37/Sâffât 16	أَوَدَا مِثْقًا مِثْقًا تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَا لَمُبْعُوثُونَ	.59
60.	37/Sâffât 53	أَوَدَا مِثْقًا مِثْقًا تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَا لَمُدْبُوثُونَ	.60
61.	23/Mü'minûn 83	لَقَدْ وَعَدْنَا لَئِنَّمَا وَآتَيْنَا هَٰذَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ	.61
62.	27/Neml 68	لَقَدْ وَعَدْنَا هَٰذَا لَئِنَّمَا وَآتَيْنَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ	.62
63.	26/Şuarâ' 24	قَالَ رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ	.63
64.	44/Duhân 7	رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ	.64

2. Mukâtil ve Taberî'nin Ayetleri Analizi

Mukâtil b. Süleymân tefsirinde bir ayeti incelerken o ayeti bir başlık gibi kullanmış ve o başlığın altına ayette yer alan kelimelere dair analizler yapmıştır. Ayrıca ayetin içeriği ile ilgili sahabe ve tabiin sözlerine dayanan şahsi yorumlarını da dile getirmiştir. Ne var ki dayandığı bu görüşlerin sened ve metinlerini yazmamıştır. Taberi ise Mukâtil gibi ayetleri başlık olarak kullanmıştır. her ayetin altında ayetle ilgili farklı rivayetleri sened ve metinleri ile birlikte zikretmiş, zaman zaman da kendi görüşünü dile getirmiştir. Biz de çalışmamızın bu başlığı altında, incelemeye tabi tutacağımız âyetlere dair hem Mukâtil b. Süleymân'ın hem de Taberî'nin tefsirlerinde aktardıkları rivâyetler ve kendi açıklamalarını sunduktan sonra karşılaşılan durumlarla ilgili değerlendirmeler yapmayı hedefliyoruz.

2.1. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Yûnus 10/48 Âyeti

Bu âyet, Kur'an'da 6 farklı yerde aynı şekilde tekrar etmektedir. Şimdi Her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivayetleri analiz etmeye çalışalım.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Yûnus 10/48.) ❖

“Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar.” (Karaman vd., 2018, 213).

{ وَيَقُولُونَ } ، يعني الكفار لبيهم، { مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 48]، وذلك قوله: { آتَيْنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ } (Mukâtil bin Süleymân, 2003, 2/94.)

“Yani peygambere nankörlük eden kafirler ‘Şayet dedikleriniz doğruysa şu tehdit ne zaman gerçekleşecek?’ ‘diyorlar’. Benzer şekilde şu ayet de bunu ifade eder: ‘Şayet doğru söylüyorsan Allâh’ın azabını bize getiriver (de görelim).’ ”

يقول تعالى ذكره لبيهم ﷻ: ويقول هؤلاء المشركون من قومك يا محمد { مَتَى هَذَا الْوَعْدُ } الذي تعدنا أنه يأتينا من عند الله؟ وذلك قيام الساعة { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } أنت ومن تبعك فيما تعدوننا به من ذلك. (Taberî, ts., XII, 189.)

“Allah elçisine bu ayetle şunu diyor: ‘Ey Muhammed, kavminin müşrikleri diyorlar ki; Sen ve sana uyanlar bu konuda ‘şayet doğru söylüyorsunuz.’ bize Allâh tarafından geleceğine dair vaatte bulunduğunuz ‘bu vaat ne zamandır.’ ki bu vaat de kıyametin kopmasıdır.”

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } (Enbiyâ, 21/38.) ❖

“Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar.” (Karaman vd., 2018, 324).

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 38] وذلك أن كفار مكة قالوا للنبي ﷺ: متى هذا العذاب الذي تعدنا، إن كنت صادقاً، يقولون ذلك مستهزئين تكديماً بالعذاب. (Mukâtil, 2003, II, 358.)

“Bu ayet Mekke kafirlerinin peygamberlerine (sav.) onun vaadiyle alay etmek ve azabı yalanlamak için ‘Şayet doğru söylüyorsan hani bize vaat ettiğin azap nerede?’ diye sormaları ile ilgilidir.”

وقوله: { وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المستعجلون ريم بالآيات والعذاب لحمد ﷻ: متى هذا الوعد؟ يقول: متى يجيئنا هذا الذي تعدنا من العذاب إن كنتم صادقين فيما تعدوننا به من ذلك؟ وقيل: { هَذَا الْوَعْدُ } والمعنى الموعود لمعرفة السامعين معناه. وقيل: { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } كأنهم قالوا ذلك لرسول الله ﷺ وللمؤمنين به. و«متى» في موضع نصب، لأن معناه: أي وقت هذا الوعد وأي يوم هو فهو نصب على الظرف لأنه وقت. (Taberî, ts., XVI, 276.)

“Allah bu ayetinde vaat edilen azap ve diğer işaretler hususunda Rablerini acele etmesini dileyenlerin ‘Bu vaat ne zaman gerçekleşecek? Şayet doğru söylüyorsan bize gelmesini vaat ettiğin ve bizi kendisi ile korkuttuğun azap ne zaman gelecek?’ diye sormaları ile ilgilidir. Burada ‘bu azap’ ifadesi, işitenlerin vaat edilen şeyin anlamını bildiğini ifade eder. ‘Şayet doğru söylüyorsunuz’ ifadesi ise hem peygambere (sav.) hem de müminlere atf olduğu söylenmiştir. ...”

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } (Neml 27/71.) ❖

“Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar.” (Karaman vd., 2018, 382).

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ } يعنون العذاب، { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 71] يعني النبي ﷺ وحده بأن العذاب نازل بنا، { فُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدْفَ لَكُمْ } يعني قريب لكم { بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ } [آية: 72] فكان بعض العذاب القتل بيدر، وسائر العذاب لهم فيما بعد الموت. (Mukâtil, 2003, II, 484.)

“ ‘Bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?’ ten kasıt azaptır. ‘Eğer doğru söylüyorsunuz’ dan kasıt ise sadece azabın üzerimize gelecek olduğunu bildiren peygamberdir. ‘De ki: Çarçabuk gelip çatmasını dilediğiniz o azabın birazcığı neredeyse gelmek üzere size.’ Bu azap yani Bedir savaşı ve öldükten sonra çekeceğiniz azap size çok yakındır.”

يقول تعالى ذكره: ويقول مشركو قومك يا محمد، المكذوبك فيما أتيتهم به من عند ربك. { مَتَى } يكون { هَذَا الْوَعْدُ } الذي تعدناه من العذاب، الذي هو بنا فيما تقول حالاً { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } فيما تعدوننا به. (Taberî, ts., XVIII, 113.)

“Onlar: ‘Eğer doğru söylüyorsunuz bu vaadedilen ne zamandır?’ derler. Ey Muhammed, senin, rabbinin katından getirdiklerini yalanlayan müşrik ve kâfirler derler ki: ‘Eğer doğru söylüyorsunuz, bizim başımıza geleceğini söylediğiniz azap ne zamandır?’ ”

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } (Sebe’ 34/29.) ❖

“Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar.” (Karaman vd., 2018, 430).

{ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ } الذي تعدنا يا محمد { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } [آية: 29] إن كنت صادقاً بأن العذاب نازل بنا في الدنيا (Mukâtil, 2003, III, 65.)

“Ey Muhammed! Şayet dünyada bize azap geleceğine dair söylediğin sözünde doğruysan hadi söyle bize, vadettiğin bu azap ne zaman gelecek?”

يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المشركون بالله إذا سمعوا وعيد الله الكفار وما هو فاعل بهم في معادهم مما أنزل الله في كتابه: { مَتَى هَذَا الْوَعْدُ } جائباً، وفي أي وقت هو كائن { إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ } من ذلك { صَادِقِينَ } أنه كائن (Taberî, ts., XIX, 289.)

“Müşrikler: ‘Eğer doğru söylüyorsunuz bu vaadedilen ne zamandır? derler. Bu müşrikler, Allânun, haklarındaki herhangi bir tehdidini işittiklerinde Resulullah’a ve müminlere alaylı bir şekilde: “Bu vaadedilen ne zaman gerçekleşecektir?’ derler.”

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Yâ Sin 36/48.) ❖

“Ve söyle derler: Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?” (Karaman vd., 2018, 442).

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ } { آية: 48 } بأن العذاب نازل بنا في الدنيا يقول الله عز وجل: { مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً } لا مثنوية لها { تَأْخُذُهُمْ وَهَمٌّ وَجَحِيصُونَ } { آية: 49 } وهم يتكلمون في الأسواق، والمجالس، وهم أعر ما كانوا. (Mukâtil, 2003, III, 88.)

“Dünyada bize azap geleceğine dair sözünde doğruysan söyle ne zaman gelecek bu azap? sözlerine Allah’ın şu ayeti cevap niteliğindedir: ‘Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çılgılığı beklerler.’ Yani onlar çarşılarda çeşitli meclislerde konuşmaya dalmışken o azap onları yakalayabilecek de onlar buna asla olmaya güç yetiremeyeceklerdir.”

يقول تعالى ذكره: ويقول هؤلاء المشركون المكذوبون وعيد الله، والبعت بعد الممات، يستعجلون رهم بالعذاب { متى هذا الوعد } : أي الوعد بقيام الساعة { إن كُنْتُمْ صَادِقِينَ } أيها القوم، وهذا قولهم لأهل الإيمان بالله ورسوله. (Taberî, ts., XIX, 450.)

“Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedilen ne zamandır? derler. Bu müşrikler, kıyamet gününün gelmesini alaya alarak: ‘Eğer doğru söyleyenlerdenseniz bu vaadedilen kıyamet ne zamandır?’ derler. Rablerinin kendilerini hemen cezalandırmasını isterler.’ Bu sözleri kavimlerinden Allah’a ve resulüne inananlara yöneliktir.”

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Mülk 67/25.) ❖

“Doğru sözlü iseniz (söyleyin), bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?” derler.” (Karaman vd., 2018, 562).

قوله: { وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ } يقول: متى هذا الذي توعدنا به، فأنزل الله عز وجل: { وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ } { آية: 25 } بأن العذاب نازل بنا في الدنيا، يقول الله تعالى لنبية ﷺ: { فلن { لكفار مكة: { إنما أعلم { يعني علم نزول العذاب بكم بيد { عند الله { وليس بيدي { وإنما أنا نذير { بالعذاب { مؤبين { آية: 26 } . قوله: { فلما رأوه لفتة { يعني النار والعذاب في الآخرة قريباً { سيئت وجوه الذين كفروا { يعني سوء لذلك وجوههم { وقيل { لهم، يعني قالت لهم الخزنة: { هذا { العذاب { الذي كنتم به تدعون { آية: 27 } ، يعني تموتون في الدنيا. (Mukâtil, 2003, III, 385.)

{ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ } يقول جل ثناؤه: ويقول المشركون: متى يكون ما تعدنا من الحشر إلى الله إن كنتم صادقين في وعدكم إيانا ما تعدونا. (Taberî, ts., XXIII, 134-135.)

“Kâfirler: ‘Eğer doğru söylüyorsanız bu vaadedilen ne zamandır?’ derler. Kâfirler, "Bize vaadettiğiniz, öldükten sonra dirilme işinde doğru söylüyorsanız, söyleyin bakalım, kıyamet ne zaman kopacak ve biz, Allah’ın huzurunda ne zaman bir araya getirileceğiz?”

Değerlendirme 1:

Yukarıda yer alan rivâyetlerde Mukâtil âyetteki faili *Mekkeli Kafirler*; vaîdi ise *azap-dünyada gelecek olan bir azap* olarak açıklamıştır. Kullanılan rivâyetler tam olarak aynı olmasa da içerikleri birbirleriyle uyum içindedir. Birinde fail öne çıkarılmışken diğerinde hakkında bilgi istenilen konudan (vaîd) söz edilmiştir.

Taberî ise, âyetteki faili *kavminin müşrikleri/Allah’ın azabının gelmesi için acele edenler*; vaîdi ise *azap-kıyametin kopması* olarak açıklamıştır. Aynı âyetin izahında kullanılan rivâyetler içerik itibarıyla uyuşa da birebir aynı değildir.

Mukâtil ve Taberî, farklı yerlerde aynı şekilde geçen bu âyeti açıklarken birbirlerinden metin olarak farklı ancak içerik olarak kimi benzer kimi farklı rivâyetleri kullanmışlardır. Ancak ne Mukâtil ne de Taberî, farklı yerlerde geçen aynı âyeti açıklarken birebir aynı rivâyet kullanmamışlardır.

2.2. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Tevbe 9/73 Âyeti

Bu âyet, Kur’ân’da 2 farklı yerde aynı şekilde tekrar etmektedir. Şimdi her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivayetleri analiz etmeye çalışalım.

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَأْمَأْهُمْ جَهَنَّمَ وَيَسِّرْ لَهُمُ الْمَصِيرَ } (Tevbe 9/73.) ❖

“Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!” (Karaman vd., 2018, 198).

قوله: { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ } ، يعني كفار العرب بالسيف، { وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } على المنافقين باللسان، ثم ذكر مستقرهم في الآخرة، فقال: { وَأْمَأْهُمْ جَهَنَّمَ } ، يعني مصيرهم جهنم، يعني كلا الفريقين، { وَيَسِّرْ لَهُمُ الْمَصِيرَ } [آية: 73] ، يعني حين يصيرون إليها. (Mukâtil, 2003, II, 59.)

“ ‘Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et.’ Yani Kafir olan Araplarla kılıçla mücadele et. ‘Onlara karşı çetin ol.’ Yani münafıklara karşı dilinle mücadele et. Sonra ayetin devamıyla da onların ahiretteki yerleri belirtilmiştir. Buna göre hem kafirlerin hem de münafıkların varıp kalacakları yer cehennemdir.”

يقول تعالى ذكره: يا أيها النبي جاهد الكفار بالسيف والسيوف والمنافقين.

واختلف أهل التأويل في صفة الجهاد الذي أمر الله نبيه به في المنافقين، فقال بعضهم: أمره بجهادهم باليد واللسان، وبكل ما أطاق جهادهم به. ذكر من قال ذلك:

حدثنا ابن وكيع، قال: ثنا حميد بن عبد الرحمن ويحيى بن آدم، عن حسن بن صالح، عن علي بن الأقرم، عن عمرو بن جندب، عن ابن مسعود، في قوله تعالى: { جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ } قال: بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلمه، فإن لم يستطع فليكنهز في وجهه.

وقال آخرون: بل أمره بجهادهم باللسان. ذكر من قال ذلك:

حدثني المنفي، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثني معاوية، عن علي، عن ابن عباس، قوله تعالى: { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } فأمره الله بجهاد الكفار بالسيف والمنافقين باللسان، وأذهب الرفق عنهم.

حدثنا القاسم، قال: ثني الحسين، قال: ثني حجاج، عن ابن جريج، قال: قال ابن عباس: { جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ } قال: الكفار بالقتال، والمنافقين: أن تغلظ عليهم بالكلام.

حدثت عن الحسين بن الفرج، قال: سمعت أبا معاذ، قال: أخبرنا عبيد بن سليمان، قال: سمعت الضحاک يقول في قوله: { جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يقول: جاهد الكفار بالسيف، وأغلظ على المنافقين بالكلام وهو مجاهدتهم.

وقال آخرون: بل أمره بإقامة الحدود عليهم.

ذكر من قال ذلك: حدثنا محمد بن عبد الأعلى، قال: ثنا محمد بن ثور، عن معمر، عن الحسن: { جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ } قال: جاهد الكفار بالسيف، والمنافقين بالحدود، أقم عليهم حدود الله.

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } قال: أمر الله نبيه ﷺ أن يجاهد الكفار بالسيف، ويغلظ على المنافقين في الحدود.

قال أبو جعفر: وأولى الأقوال في تأويل ذلك عندي بالصواب ما قال ابن مسعود، من أن الله أمر نبيه ﷺ من جهاد المنافقين، بنحو الذي أمره به من جهاد المشركين.

فإن قال قائل: فكيف تركهم ﷺ مقيمين بين أظهر أصحابه مع علمه بهم؟ قيل: إن الله تعالى ذكره إنما أمر بقتال من أظهر منهم كلمة الكفر، ثم أقام على إظهاره ما أظهر من ذلك. وأما من إذا اطلع عليه منهم أنه تكلم بكلمة الكفر وأخذ بما، أنكرها ورجع عنها وقال: إني مسلم، فإن حكم الله في كل من أظهر الإسلام بلسانه، أن يحقن بذلك له دمه وماله وإن كان معتقدا غير ذلك، وتوكل هو جل ثناؤه بسرائهم، ولم يجعل للخلق البحث عن السرائر فلذلك كان النبي ﷺ مع علمه بهم وإطلاع الله إياه على ضمائرهم واعتقاد صدورهم، كان يقرهم بين أظهر الصحابة، ولا يسلك بجهادهم مسلك جهاد من قد ناصبه الحرب على الشرك بالله لأن أحدهم كان إذا اطلع عليه أنه قد قال قولاً كفر فيه بالله ثم أخذ به أنكره، وأظهر الإسلام بلسانه، فلم يكن ﷺ يأخذه إلا بما أظهر له من قوله عند حضوره إياه وعزمه على إمضاء الحكم فيه، دون ما سلف من قول كان نطق به قبل ذلك، ودون اعتقاد ضميره الذي لم يبح الله لأحد الأخذ به في الحكم وتولي الأخذ به هو دون خلقه.

وقوله: { وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يقول تعالى ذكره: واشدد عليهم بالجهاد والقتال والإرعاب. وقوله: { وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ } يقول: ومسكنهم جهنم وهي مثواهم ومأواهم. { وَيُنَسِّئُ الْمَصِيرُ } يقول: وينس المكان الذي يصار إليه جهنم. (Taberî, ts., XI, 566-569.)

“Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların varıp kalacakları yer cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü bir yerdir. Ey Peygamber, sen kâfirlere karşı kılıç ve silahla savaş. Münafıklara karşı da dilinle ve delillerle savaş. Onları sindirmek için onlara sert davran. Bu, onların, dünyada iken çekecekleri cezadır. Âhirette ise varıp kalacakları yer, cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir!..

Müfessirler, bu âyette zikredilen, Resulullahın, münafıklara karşı savaşmasının ne şekilde olacağı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir. a- Abdulah b. Mes'ud'a göre Allah bu âyet-i kerime'de Resulullah'a: "Münafıklara karşı hem sözle hem de silahla savaşmasını emretmiştir. b- Abdulah b. Abbas ve Dehhaka göre ise, Allah bu âyeti kerime'de Resulullah'a, münafıklara karşı sadece diliyle savaşmasını ve onlara yumuşak davranmamasını kâfirlere karşı ise silahla savaşmasını emretmiştir. c- Hasan-ı Basri ve Katade'ye göre ise, Allah, bu âyet-i kerime'de, Resulullah'a, münafıklara islamın emrettiği cezaları uygulamasını emretmiş, kâfirlere karşı ise silahla savaşmasını bildirmiştir.

Taberî, âyet-i kerime'de, kâfirlere karşı savaşma ile münafıklara karşı savaşmanın farklı olacağı zikredilmediğinden, her iki sınıfa karşı da genel bir şekilde cihad edilmesi beyan edildiğinden, Abdullah b. Mes'uddan nakledilen birinci görüşü tercih etmenin daha doğru olduğunu, Allah'ın Resulullah'a münafıklara karşı da hem diliyle hem de eliyle savaşmasını emrettiğini söylemiştir. Resulullahın, müslümanların içinde bulunan münafıklara karşı savaşmaması ise, onların, kâfirliklerini söylemelerinden sonra, onu inkâr etmeleri ve ondan dönüp müslüman olduklarını söylemiş olmalarındandır. Bu âyette ise münafıklardan, kâfir olduklarını açığa vurup ta onda devam edenlerle savaşılması emredilmiştir. Resulullah, münafıkların iç yüzlerini, Ali ahin bildirmesiyle öğrenmiş olmasına rağmen onların, teslimiyetçi dış görünüşlerine bakmış ve onlarla savaşmamışım.”

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَنَسِّئُ الْمَصِيرُ } (Tahrîm 66/9.) ❖

“Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!” (Karaman vd., 2018, 560).

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ } بالسيف { وَالْمُنَافِقِينَ } بالقول { وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ } يعني في الشدة بالقول عليهم { وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَنَسِّئُ الْمَصِيرُ } [آية: 9]. (Mukâtil, 2003, III, 379.)

“Ey Peygamber! Kafirlerle kılıçla, münafıklarla ise sözle mücadele et. Münafıklara karşı sözlerinde ise şedid ol. Onların sonu muhakkak cehennem olacaktır.”

يقول تعالى ذكره لنبية محمد ﷺ { يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ } بالسيف { وَالْمُنَافِقِينَ } بالوعيد واللسان. وكان قتادة يقول في ذلك ما: حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: { يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ } قال: أمر الله نبيه عليه الصلاة والسلام أن يجاهد الكفار بالسيف، ويعطى على المنافقين بالحدود. { وَأَغْلَظْ عَلَيْهِمْ } يقول: واشدد عليهم في ذات الله { وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ } يقول: ومكنتهم جهنم، ومصيرهم الذي يصبرون إليه نار جهنم { وَبِئْسَ الْمَصِيرُ } قال: وبئس الموضع الذي يصار إليه جهنم. (Taberî, ts., XXIII, 110-111.)

“Ey Peygamber, kafirlere ve münafıklara karşı cihad et. Onlara sert davran. Onların sığınacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir. Ey Peygamber, kâfirlere karşı silahla, münafıklara karşı da cezaları uygulama ile ve korkutmalarla cihad et. Onlara karşı sert davran. Onların âhirette varıp kalacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir.”

Değerlendirme 2:

Mukâtil, bu âyetlerin izahında da birbirine yakın rivâyetleri kullanmıştır. Bu rivâyetler, kafirlerle kılıçla savaşmanın gerekliliği; münafıklarla da sözle savaşmanın gerekliliği konularında kesişmektedir.

Taberî ise bu âyetlerin izahında hem senedi hem de metni ortak olan bir hadis kullanmıştır. Bunun dışında ilk âyeti açıklarken senedi ve içeriği farklı birçok rivâyet de kullanmıştır. Bu rivâyetlerde kafirle savaşarak, münafıklarla da sözle savaşarak mücadele etmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca münafıklarla Allah'ın koyduğu sınırlara göre mücadelenin imkanı dile getirilmiştir.

2.3. Mukâtil ve Taberî Tefsirlerinde Saff 61/9 Âyeti

Bu âyet, Kur'an'da 3 farklı yerde neredeyse aynı şekilde, birkaç kelime değişikliği ile tekrar etmektedir. Şimdi her iki alimin ilgili ayetlere dair zikrettikleri rivâyetleri analiz etmeye çalışalım.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (Saff 61/9)

“Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur.” (Karaman vd., 2018, 551).

ثم قال: { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ } مُحَمَّدًا ﷺ { بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ } يعني الإسلام، يعني دين محمد ﷺ { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } يعني الأديان كلها، ففعل الله هذا تعالى ذلك، وأظهر دين محمد ﷺ على أهل كل دين، حين قتلهم فآدوا إليه الجزية مثل قوله: { فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ } [الصف: 14]. { وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ } [آية: 9] من العرب يعني كفار قريش، لما نزلت هذه الآية: { إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَتْهُمْ بُنْيَانًا مَّرْضُوصًا } [الصف: 4]، قال بعضهم: يا رسول الله، فما لنا من الأجر إذا جاهدنا في سبيل الله، فأنزل الله تعالى: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ } [آية: 10] يعني وجميع، فقال المسلمون: والله، لو علمنا ما هذه التجارة لأعطينا فيها الأموال والأولاد والأهلين. فبين الله لهم ما هذه التجارة؟ يعني التوحيد. (Mukâtil, 2003, III, 356-357.)

يقول تعالى ذكره: الله الذي أرسل رسوله محمدًا بالهدى ودين الحق، يعني ببيان الحق ودين الحق يعني: وبدين الله، وهو الإسلام.

وقوله: { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } يقول: ليظهر دينه الحق الذي أرسل به رسوله على كل دين سواه، وذلك عند نزول عيسى ابن مريم، وحين تصير الملة واحدة، فلا يكون دين غير الإسلام، كما: حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن أبي المقدم ثابت بن هرمز، عن أبي هريرة { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } قال: خروج عيسى ابن مريم.

وقد ذكرنا اختلاف المختلفين في معنى قوله { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } والصواب عندنا من القول في ذلك بطله فيما مضى، بما أغنى عن إعادته في هذا الموضوع. وقد حدثني عبد الحميد بن جعفر، قال: ثنا الأسود بن العلاء، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن عائشة قالت: إن رسول الله ﷺ كان يقول: " لا يذهب الليل والنهار حتى تُعبدَ الأوثان والعزى " فقالت عائشة: والله يا رسول الله إن كنت لأظن حين أنزل الله { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ }... الآية، أن ذلك سيكون تاماً، فقال: " إِنَّهُ سَيَكُونُ مِنْ ذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ رَجُلًا طَيِّبَةً، فَيَتَوَقَّى مِنْ كَأَنَّ فِي قَلْبِهِ وَثَقَالٌ حَبِيْبٌ مِنْ حَرْدَلٍ مِنْ حَبِيْبٍ، فَيَبْقَى مِنْ لَّا حَبِيْبٍ فِيهِ، فَيَرْجِعُونَ إِلَى دِينِ آبَائِهِمْ ". (Taberî, ts., XXII, 615-616.)

“Allah, Peygamberi Muhamed'i, hakkı açıklamak vazifesi ile ve hak din olan İslam ile gönderdi ki, müşrikler istemese de bu dini diğer bütün dinlere galip getirsin. Yeryüzünde İslam'dan başka hiçbir dinin kalmayacağı zamanın, Hz. İsa'nın yeryüzüne inerek insanları tek ümmet haline getireceği zaman olduğu rivayet edilmektedir.

Peygamber efendimiz, İslam geldikten sonra inkarcılığı yıkmasına rağmen zamanla insanların yozlaşarak tekrar putlara tapmaya döneceklerini beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Lat ve Uzza gibi putlara tekrar-tapınılmadıkça gece ve gündüz yok olmayacaktır." (Kıyamet kopmayacaktır)

Hiz. Aişe (ra.) diyor ki: "Dedim ki: 'Ey Allah'ın Resülü, Allah: 'Müşrikler istemese de dinini bütün dinlerden üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur.' âyetini indirince ben bu işin tamamlandığını sanıyordum.' Resulullah şöyle buyurdu: "Bu iş, Allah'ın dilediği kadar devam edecektir. Sonra Allah, güzel bir rüzgar gönderecek, kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan herkesi öldürecek, geriye kendisinde hiçbir hayır bulunmayan kimseler kalacaktır. Onlar da atalarının dinlerine dönecektir.'"

{ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ } (Tevbe 9/33.)

“Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!” (Karaman vd., 2018, 191).

{ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ } ، يعني مُحَمَّدًا ﷺ { بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ } ، يعني دين الإسلام؛ لأن غير دين الإسلام باطل، { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } ، يقول: ليعلم بدين الإسلام على كل دين، { وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ } [آية: 33]، يعني مشركي العرب. (Mukâtil, 2003, II, 45.)

“ ‘Resulünü gönderen O’dur.’ Yani Muhammedi (sav.); ‘doğru yol rehberi ve hak din ile’ yani İslam dini ile, çünkü diğer dinler batıldır. ‘bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye’ İslam diğer dinler üzerinde üstün kılınsın diye; ‘müşrikler hoşlanmasalar da!’ yani arapların müşrikleri.”

يقول تعالى ذكره: الله الذي يأتي إلا إتمام دينه ولو كره ذلك جاحدوه ومنكروه، الذي أرسل رسوله مُحَمَّدًا ﷺ بالهدى، يعني: ببيان فرائض الله على خلقه، وجميع اللازم لهم، ودين الحق وهو الإسلام، { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } يقول: ليعلم الإسلام على الملل كلها، { وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ } بالله ظهوره عليها. وقد اختلف أهل التأويل في معنى قوله: { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } فقال بعضهم: ذلك عند خروج عيسى حين تصير الملل كلها واحدة. ذكر من قال ذلك:

حدثنا محمد بن بشر، قال: ثنا يحيى بن سعيد القطان، قال: ثنا شقيق، قال: ثنا ثابت الحداد أبو المقدم، عن شيخ، عن أبي هريرة في قوله: { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } قال: حين خرج عيسى ابن مريم.

حدثنا ابن وكيع، قال: ثنا حميد بن عبد الرحمن، عن فضيل بن مرزوق، قال: ثنا من سمع أبا جعفر: { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } قال: إذا خرج عيسى عليه السلام اتبعه أهل كل دين. وقال آخرون: معنى ذلك: ليعلمه شرائع الدين كلها فيطلعه عليها.

ذكر من قال ذلك:

حدثني المثنى، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثنا معاوية، عن علي، عن ابن عباس، قوله: { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } قال: ليعلم الله نبيه على أمر الدين كله، فيعطيه إياه كله، ولا يخفى عليه منه شيء. وكان المشركون واليهود يكرهون ذلك. (Taberī, ts., XI, 422-423.)

“Peygamberi Muhammedi açık delillerle ve hak din olan İslâm ile gönderen Allah'tır. Bunu, müşrikler istemese de İslâm dinini bütün dinlere galip getirmek için yapmıştır. Âyet-i kerimde geçen ve "İslam dinini bütün dinlerden daha üstün kılmak için" şeklinde izah edilen ifadesinin harfi tercümesi, "Allah onu bütün dinlere galip getirsin diye" veya "Allah ona bütün dinleri açıklasın diye." iki şekil de mümkün olduğundan, müfessirler bunu, iki şekilde izah etmişlerdir.

Ebu Hureyre, âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir "Allah, İslam dinini diğer bütün dinlere galip getirmesi için Peygamberini hidayet ve hak din ile göndermiştir, Ebu Hureyre, İslâm dininin diğer bütün dinlere galip geleceği zamanın da Meryem oğlu İsa'nın dönmesi ile olacağını söylemiştir.

Abdullah b. Abbas ise âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir. "Allah, Peygamberi Muhammed'e bütün dini hususları açıklaması ve hiçbir şeyi ona gizli bırakmaması için onu hidayetle ve hak din ile göndermiştir. Müşrikler ve Yahudiler ise Resulullah'ın böyle olmasını hoş karşılamamışlardır. Fakat Allah onların hoş görmemelerine rağmen Resulullah'a bütün dini meseleleri öğretmiştir.”

{ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا } (Feth 48/28.) ❖

“Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur. Buna tanık olarak da Allah yeter.” (Karaman vd., 2018, 513).

{ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ } مُحَمَّدًا ﷺ { بِالْهُدَىٰ } من الضلالة { وَدِينِ الْحَقِّ } يعني دين الإسلام لأن كل دين باطل غير الإسلام { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } يعني على ملة أهل الأديان كلها، ففعل الله ذلك به حتى قتلوا وأقروا بالحراج، وظهر الإسلام على أهل كل دين { وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ } [الصف: 9] يعني العرب.

ثم قال: { وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا } [آية: 28] فلا شاهد أفضل من الله تعالى بأن مُحَمَّدًا ﷺ رسول الله، فلما كتبوا الكتاب يوم الحديبية، وكان كتبه علي بن أبي طالب، عليه السلام، فقال سهل بن عمرو وحويطب بن عبد العزى: لا نعرف أنك رسول الله، ولو عرفنا ذلك لقد ظلمناك إذا حين تمنعك عن دخول بيته، فلما أنكروا أنه رسول الله، أنزل الله تعالى: { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ } من الضلال { وَدِينِ الْحَقِّ } إلى آخر السورة. (Mukâtil, 2003, III, 254.)

يعني تعالى ذكره بقوله: { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ } الذي أرسل رسوله مُحَمَّدًا ﷺ بالبيان الواضح، { وَدِينِ الْحَقِّ } ، وهو الإسلام الذي أرسله داعياً خلقه إليه { لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ } يقول: ليعلم به الملل كلها، حتى لا يكون دين سواه، وذلك كان كذلك حتى ينزل عيسى ابن مريم، فيقتل الدجال، فحينئذ تبطل الأديان كلها، غير دين الله الذي بعث به مُحَمَّدًا ﷺ، ويظهر الإسلام على الأديان كلها.

وقوله: { وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا } يقول جل ثناؤه لنبيه ﷺ: أشهدك يا مُحَمَّدُ ريك على نفسه، أنه سيظهر الدين الذي بعثك به { وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا } يقول: وحسبك به شاهداً. وبنحو الذي قلنا في ذلك قال أهل التأويل.

ذكر من قال ذلك:

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا يحيى بن واضح، قال: ثنا أبو بكر الهذلي، عن الحسن { هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا } يقول: أشهد لك على نفسه أنه سيظهر دينك على الدين كله، وهذا إعلام من الله تعالى نبيه ﷺ، والذين كرهوا الصلح يوم الحديبية من أصحابه، أن الله فاتهم مكة وغيرها من البلدان، مسلمهم بذلك عما ناهم من الكتابة والحزن، بانصرافهم عن مكة قبل دخولهموها، وقبل طوافهم بالبيت. (Taberī, ts., XXI, 320-321.)

“Peygamberi Muhammed'i doğru yola götüren açık seçik hükümlerle ve hak din olan İslam ile gönderen Allah'tır. Allah, peygamberini böylece gönderdi ki Hak din olan İslam ile bütün dinleri iptal etsin. Ve böylece yeryüzünde İslam'dan başka din kalmasın.

Allanın İslam dinini diğerlerine galip getireceğine dair şahit olması yeter. Başka şahitlere ihtiyacı yoktur. Allah bu âyet-i kerimede, Hudeybiye sulhu yapılırken müşriklere ılımlı davranıldığından dolayı üzülen müminleri teselli etmekte ve onların dinleri olan İslam'ın, bütün dinlere galip geleceğine, bizzat Allanın kendisinin şahit olduğunu bildirmektedir ki müminler, Mekke'nin ve onun gibi olan birçok yerin daha sonraki tarihlerde mutlaka fethedileceğini bilmiş olsunlar ve maneviyatları güçlensin.”

Değerlendirme 3:

Mukâtil, bu âyetlerin izahında birbirine çok yakın rivâyetleri kullanmıştır. Bu rivâyetler şu noktalarda kesişmektedir:

Âyette geçen *وَدِينِ الْحَقِّ* *İslam Dini-Muhammed'in Dini*; *عَلَىٰ الدِّينِ كُتِبَ* ise bütün dinler anlamındadır. Ayrıca âyetin sonundaki *الْمُشْرِكُونَ* kelimesi de *Araplar-Araplardan müşrik olanlar* yani *Kureyş İnkarcıları* şeklinde tanımlanmıştır.

Taberî de yukarıdaki görüşleri birbirine yakın rivâyetlerle benzer şekilde izah etmiştir. Örneğin *وَدِينِ الْحَقِّ* tamlamasını *Beyân-ı Hakk-Allah'ın Dini-İslam* şeklinde açıklamıştır. İlâveten Taberî Mukâtil'den farklı olarak İslam'ın diğer bütün dinlere üstün kılınacağı vaktin Meryem Oğlu İsa'nın çıkış vakti olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Taberî'nin yer verdiği rivâyetlerin metinleri her ne kadar birbirine benzese de senedlerinin tamamen farklı olması, aynı âyetlerin izahında bir diğeriyle yüzde yüz aynı rivâyetin kullanılmadığını ortaya koymaktadır.

Son olarak kimi rivâyetlerde, âyet indiği zaman insanların olumlu ya da olumsuz nasıl reaksiyon gösterdiklerinin anlatılması dikkatimizi çekmiştir. Bu durum genelde âyetlerin özeldir ise tekrar eden bir biriyle mutabık ya da kısmen mutabık âyetlerin izahında nüzûl ortamının önemine işaret etmektedir.

SONUÇ

1. İnceleme altına alınan birinci âyetin izahında Mukâtil ve Taberî metinleri farklı, içerikleri ise kimi zaman birbirlerine yakın kimi zaman da değişik rivâyetler kullanmışlardır. Mukâtil'in ya da Taberî'nin çeşitli surelerde geçen bu âyetin açıklamasında zikrettikleri rivâyetlerde öne çıkarılan/vurgulanan durum ya da konu farklılık arz etmektedir. Ancak ne Mukâtil ne de Taberî, farklı yerlerde geçen aynı âyeti açıklarken birebir aynı rivâyet kullanmamışlardır.
2. İncelenen ikinci âyette Mukâtil'in tavrı birinci ve üçüncü âyet grubunda olduğu gibi birbirine yakın rivâyetleri zikretmek olmuştur. Taberî ise aktardığı bir birne benzer rivâyetlerin yanı sıra, senedi ve metni aynı olan sadece bir hadise de burada yer vermiştir.
3. İncelenen son âyet grubunda Mukâtil ve Taberî, anlam ve içerik bakımından birçok noktada kesişen birbirine oldukça yakın rivâyetleri kullanmışlardır. Ancak Taberî'nin zikrettiği rivâyetlerde Mukâtil'inkilerden farklı olarak İslam'ın diğer bütün dinlere üstün kılınacağı vaktin Meryem Oğlu İsa'nın çıkış vakti olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca rivâyetlerde âyetin indiği andaki insanların olumlu ya da olumsuz tepkilerinden söz edilerek nüzûl ortamı dikkate alınmıştır.
4. Yukarıdaki tespitler üzerinde düşünülürken;
  - o Her iki alimin de hem mutâbık hem de kısmen mutâbık âyetlerin izahında içerik olarak benzerlik arz etse de %95 farklı rivâyetler kullanmaları,
  - o Nüzûl ortamını ve muhatapların tavırlarını resmeden rivâyetlere yer vermeleri,

kanaatimizce aynı ya da benzer âyetlerin tefsirinde de her âyetin kendi iniş zamanı, iniş ortamı ve ilk muhatabının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir ki ulaşılan bu sonuç, nüzûl ortamının âyetlerin tefsirindeki önemini destekleyici niteliktedir. Mutâbık ya da kısmen mutâbık âyetlerin izahında içerik olarak benzer rivâyetlerin bulunmasının da âyetler arası tam ya da kısmî mutâbakatın doğal bir sonucu olduğu düşüncesindeyiz. Ayrıca bunun nüzûl ortamının âyetlerin tefsirindeki önemine dair ulaştığımız kanaatimizin aleyhine bir durum oluşturmadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Albayrak, Halis (2009). *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (2009). *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*. Beyrut: Dâru'l-Mârif.

Karaman, Hayrettin ve diğerleri (2018). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri (I-V)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr el-Ezdi (2003). *Tefsîr'u Mukâtil bin Süleymân (I-III)*. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (ts.). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (I-XXIV)*. Beyrut: Dâru'l-Hicr.